

Пустохіна В.І.

Культурологічний концепт як необхідна складова вивчення української літератури старшокласниками

Пустохіна Вікторія Ігорівна, асистент кафедри дидактичної лінгвістики та літературознавства
Житомирський державний університет імені Івана Франка, м. Житомир, Україна

Анотація. У статті розглядається питання існування культурологічного концепту, формування культурологічної компетентності старшокласників у процесі вивчення української літератури, проблема викладання літератури з урахуванням специфіки ціннісної картини світу учнів і визначення їх літературного розвитку, де велике значення має культурологічний концепт, який може бути своєрідним зв'язком між вивченням літератури і всебічним розвитком особисті школяра. Подається тлумачення поняття "культурологічний концепт", що забезпечує пізнання справжньої глибини твору і є необхідною умовою літературної освіти учня, його літературної компетентності.

Ключові слова: концепт, культурологія, культурологічний концепт, література, літературна освіта, художня культура, мистецтво, культура

Сучасні соціально-економічні, політичні, культурні перетворення висувають на перший план проблему модернізації змісту освіти, пошуку нових освітніх парадигм, зорієнтованих на розвиток всебічно освіченої творчої особистості.

Новий Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти України з-поміж завдань освітньої галузі передбачає осягнення учнями літератури як невід'ємної частини рідної і світової художньої культури, усвідомлення творів художньої літератури як важливої складової мистецтва, розкриття особливостей творів, літературних явищ і фактів у широкому культурному контексті, формування літературної – і ширше – культурологічної компетентності учнів.

У сучасному світі гостро стоїть питання загальнокультурного виховання молоді. Завдання шкільної літератури – виховання всебічно розвинутої особисті. У Концепції літературної освіти одним із визначальних принципів вивчення літератури є культурологічний, який забезпечує розширення кругозору учнів, визначення місця літератури серед інших видів мистецтва та в духовній культурі народу й людства. Літературний твір доцільно вивчати в контексті розвитку світової культури, оскільки література як мистецтво слова є важливою складовою духовної культури людства. До того ж важливо розглядати літературні твори в контексті загального світового культурного розвитку на певному етапі, у зв'язках із живописом, музикою, кіно та іншими видами мистецтва. Важливим для формування світогляду й загальної культури учнів є розгляд літературних творів не тільки як самостійних художніх текстів, але й у контексті вітчизняної і світової, історії мистецтва, філософської думки, у взаємозв'язках з іншими текстами й мистецькими явищами. Тому з погляду нашого дослідження визначальним є завдання формування знань про специфіку літератури як виду мистецтва, розвиток умінь і навичок сприймати, аналізувати та інтерпретувати літературний твір у культурологічному контексті, зв'язку з іншими видами мистецтва, формування читацької культури, творчих здібностей, культури ведення діалогу з твором мистецтва.

У зв'язку з цим набуває особливої актуальності дослідження методичних шляхів забезпечення культурологічної компетентності учнів у процесі вивчення літератури.

Література як складова художньої культури, має вивчатися в школі у тісних зв'язках з іншими видами

мистецтва. Тенденція до взаємозв'язку і взаємодії літератури з іншими видами мистецтва вимагає створення єдиної понятійної бази у методиці формування культурологічної компетентності старшокласників у процесі вивчення літератури в школі. Одним з важливих понять, на наш погляд, може стати «культурологічний концепт».

Сьогодні термін "концепт" широко вживається у царині літературознавчої та культурологічної науки та включений до понятійного апарату культурології. Кожний культурологічний концепт є відображенням тієї культурної системи, якою він був сформований. Тому постає питання про існування власне культурних концептів і їх вплив на розвиток всебічно розвинутої особистості.

Питання культурологічного концепту розглядалося у низці робіт українських і зарубіжних літературознавців та методистів.

Проблемі концептів та концептуального аналізу присвятили наукові розвідки С. Аскольдов, О. Кубрякова, З. Попова, О. Селіванова, Ю. Степанов, І. Стернін, А. Сусов, І. Сусов, Д. Ліхачов, А. Вежицька, С. Нікітін, Р. Фрумкіна, І. Штерн та ін. Здебільшого концепт вони трактовують як одиницю ментальності, інформаційну структуру свідомості, яка формується як результат пізнавальної діяльності людини, осмислення отриманої про предмет інформації [3, с. 403].

Автори цих праць звертають увагу на деякі теоретичні аспекти, проте питання культурологічного концепту вивчення української літератури у старших класах загальноосвітньої школи досі спеціально не досліджувалося.

Значний вплив на формування уявлень про певний фрагмент дійсності має культура, у якій розвивається індивід, адже вона "опосередковує процеси концептуалізації, формуючи символну мережу матеріального й духовного рівнів і визначаючи оцінки, норми, цінності, життєдіяльність людини в певному культурному і соціальному середовищі" [3, с. 405]. Особливостями культури та ментальності народу зумовлені розбіжності у змісті концептів, які вважають універсальними.

Незважаючи на якісно новий етап розвитку сучасної методики викладання літератури (контекстний аналіз, інноваційні методи і технології навчання та ін.) певною мірою простежується низка негативних тенденцій літературного розвитку учнів: відсутність мотивації до читання художньої літератури і проблема формування читацької культури учнів; відсутність ґрунтовних знань

про основні культурні та мистецькі явища тощо. Одним із рішень цієї проблеми може стати розширення змісту, форм і методів викладання літератури з урахуванням специфіки ціннісної картини світу учнів і визначення рівня їх літературного розвитку, де великого значення набуває культурологічний концепт, який безпосередньо реалізується у процесі формування культурної й освіченої особистості.

Для вирішення нових навчальних задач як інноваційний методичний інструмент у процесі аналізу літературного тексту доцільно використовувати поняття "культурологічний концепт", який дає можливість розглядати художній твір крізь призму внутрішнього світу письменника і ціннісних орієнтацій учня, що формується.

Культурологічний концепт дає цікавий матеріал для усвідомлення картини світу носіїв мови і національного менталітету. Науковці вважають, що культурний концепт – це поняття, яке визначає духовні цінності культури. Центром будь-якого концепту завжди є цінність, оскільки концепт слугує для дослідження культури, а в основі культури лежить саме ціннісний принцип [2, с. 73]. Концепт як культурне явище – це базова одиниця культури, її концентрат. Юрій Степанов визначає цей феномен так: "Концепт – це ніби згусток культури в свідомості людини; те, у вигляді чого культура входить до ментального світу людини. І, з іншого боку, концепт – це те, засобом чого людина сама входить до культури, а в деяких випадках і впливає на неї". Він вважає, що в структуру концепту культури входить усе те, що й робить його фактом культури – вихідна форма (етимологія); компресована до основних ознак змісту історія; сучасні асоціації; оцінки тощо [4, с. 42].

Культурологічний концепт є інструментом, який надає можливість розглядати літературний твір у контексті світової культури, він може бути моделлю, інтерпретацією дійсності, в якій можна знайти відповіді на питання щодо сутності літератури як мистецтва слова.

Культура сьогодні – це складний суспільний феномен, що відіграє величезну роль у життєдіяльності людини, зокрема, в праці, побуті, способі життя як окремої особи, так і всього суспільства. Вона має вплив на характер поведінки, стиль і форми спілкування людей, їх свідомість, духовні потреби, ціннісні орієнтації. У сучасному вивченні культури є три основних аспекти, що характеризують її сутність, а саме: сукупність матеріальних і духовних цінностей, вироблених людством; специфічний спосіб людської діяльності; процес творчої самореалізації особистості.

Поступово культура набуває поширення у таких сферах людської діяльності, як навчання та виховання, на передній план виступають проблеми гуманітарної освіти, її змісту, методів і принципів організації. До їх числа можна віднести і проблему формування культурологічної компетентності учнів на уроках української літератури.

На думку вчених культурологічний підхід – це основний метод проектування особистісно-орієнтованої освіти, компонентами якої є: ставлення до дитини як до суб'єкта, здатного до культурного саморозвитку; ставлення до педагога як до посередника між дитиною і культурою, здатного надати дитині підтримку в само-

визначенні і розвитку; ставлення до освіти як до культурного процесу, рушійними силами якого є особистісні смисли, діалог і співробітництво його учасників; ставлення до школи як до цілісного культурно-освітнього простору, в якому відтворюються культурні зразки життя, здійснює виховання людини культури.

Відповідно до Державного стандарту базової та повної загальної середньої освіти з літератури метою уроку є розвиток емоційного сприйняття художнього тексту, образного й аналітичного мислення, творчої уяви учнів; засвоєння художнього тексту в єдності змісту і форми; оволодіння вміннями прочитання й аналізу художніх творів з урахуванням базових літературознавчих понять; виховання інтересу до літератури й поваги до цінностей вітчизняної та світової культури.

Література – невід'ємний складник національної культури українського народу, його духовності та цивілізаційного розвитку.

Духовна культура – складна і багатогранна система, яка охоплює мову, всі види мистецтва, науку, ідеологію, право, етику, релігію, традиції, звичаї, вірування тощо – тобто все те, що складає духовний світ людини, її свідомість, сукупність переконань і поглядів. Усі ці складники галузі культури виникли в різний час історичного розвитку народу. Так, мова, релігія, фольклор – раніше, професійне мистецтво, наука, право – пізніше, що неминує відбивалося на їх змісті, формі, функціях, не можна не враховувати того, що кожна із вказаних галузей культури, розвиваючись зі спільними для всієї культури законами, має і свої специфічні закономірності розвитку. Так, мова, розвивається інакше ніж філософія, право відрізняється від етики, проте це лише внутрішній аспект питання. Другий, не менш важливий, виявляється в тому, що розвиток духовної культури ніколи не становить собою ізольованого процесу: він перебуває у найтіснішому зв'язку із суспільно-політичним та економічним розвитком, тобто тієї соціальної системи, яка складається в певній країні на кожному етапі її історії. Так ступінь економічного і політичного розвитку суспільства такою ж мірою залежить від стану духовної культури, якою духовна культура впливає на етику міжособистісних відносин [6, с. 20].

Із середини 90-х років ХХ ст. активно розвивається культурологічний контекст викладання літератури в школі, який і дає змогу навчати учнів визначати місце і значення літературного твору в історії світової художньої культури певного періоду та відповідно його інтерпретувати. Особливо це важливо для старшої школи, де викладається систематичний курс літератури.

Однією з найважливіших передумов формування читацької компетентності є контекстне вивчення літератури. Зокрема культурологічний контекст як семантичне поле, в якому виникає і естетичним явищем якого є художній твір, що розглядається як явище і етап певного періоду розвитку світової культури, забезпечує розуміння глибини твору і універсальності літератури як виду мистецтва, а відтак формування культурологічної компетентності є необхідною умовою і стимулом літературно-естетичного розвитку учнів.

Літературі належить особлива позиція і роль у системі мистецтв, у їх взаємозв'язках і взаємодіях. Кожне мистецтво як вид духовно-творчої діяльності за своєю

природою поліфункціональне. До того ж його види, зазвичай, тісно або переважно пов'язані з певною функцією – креативною, комунікативною, аксіологічною, пізнавальною, гедоністичною тощо. Література з-поміж інших видів мистецтва виділяється тим, що поєднує в собі весь комплекс його функцій у повному вигляді. Звідси її здатність охоплювати всі сфери й аспекти буття, виражальна універсальність її художньої мови, хоча у чуттєвій повноті й конкретності вираження окремих сторін буття вона поступається іншим видам мистецтва (наприклад, скульптура – в пластичності вираження, малярству – в його візуальній барвистості, музиці – в емоційній наснаженості тощо). Засоби вираженості у словесному мистецтві створюють більш узагальнене відтворення чуттєвої реальності, деякою мірою наділене специфічною синтетичністю. Література за своєю природою є мистецтвом часово-просторовим, воно, як визначає у своїх працях М. Бахтін, вводить час у простір, а простір у час, поєднує їх у феноменальну цілісність. У літературознавчому творі "час згущується, стає художньо видимим, простір же інтенсифікується, втягується в рух часу, історії. Прикмети часу розкриваються у просторі, і простір осмислюється і вимірюється часом" [5, с. 33].

Сучасна методична наука враховує складні й глибокі зв'язки літератури з іншими видами мистецтва як природну форму її буття. Ідея діалогу мистецтв, яка акумулює в собі основні проблеми літературної, ширше – художньої, культурної освіти і виховання, може розглядатися як системоутворююча в цьому процесі, виявляючи особистісне начало в мистецтві та реципієнті як особистісне, що формується, сприяє тим самим створенню культурологічної гуманітарної моделі літературної освіти.

Виявлення характеру діалогу в словесному мистецтві, характеру діалогу з іншими видами художньої творчості, визначення місця і ролі діалогічного принципу, впровадження його в методику викладання літератури дасть змогу забезпечити цілісність методичної системи. Оскільки методика є регулятором освітнього процесу, впровадження діалогу мистецтв у шкільну практику дасть можливість учням виявити природу словесного мистецтва, глибше зрозуміти особистісне начало мистецтва у цілому, яке є його суттєвою особливістю як у сфері творення, так і у сфері сприйняття. Словесне мистецтво не існує окремо, в самому собі, воно знахо-

диться у стані постійного діалогічного взаємозв'язку, взаємодії з іншими мистецтвами, причому ця взаємодія неминуче має особистісний характер [6, с. 17].

Сучасна школа відчуває значні труднощі щодо вивчення літератури саме як виду мистецтва. Методична наука наразі достатньою мірою не надає системи роботи з літературою як мистецтвом в контексті художньої культури.

Отже, необхідно підкреслити, що культурологічний підхід до вивчення літератури в школі спирається на широке розуміння культури як історичного досвіду людей і передбачає вивчення літератури як частини культури, вивчення культурологічних концептів та їх взаємозв'язків. Культурологічний підхід до аналізу літератури як один із різновидів концептуального аналізу передбачає вивчення методів формування та інтерпретації художніх текстів у контексті певної концептуальної системи.

Оскільки концепт розглядається не лише з погляду ментальної інформації про явища дійсності, що містяться у ньому, або об'єкти, але й як одиниця культури, тому вивчення складових у культурологічному концепті є важливим аспектом розкриття їхнього змісту.

Таким чином, можна говорити про те, що концепт в системі культури – це одночасно і індивідуальне уявлення, і загальне. Концепт існує по-різному у різних прошарках, де він по-різному реальний для людей тієї чи іншої культури. Концепти є одиницями культурного мислення і на основі внутрішніх зв'язків об'єднуються між собою у концептосфери. Кожний із компонентів культури може стати ключем до змісту концептів.

Одним з основних завдань у вивченні літературного твору, зокрема в старших класах, є його аналіз у художньо-естетичній цілісності. Але крім цієї цілісності існує ще й культурологічний контекст часу, епохи, періоду, коли з'явився твір, і його справжній і духовний смисл розкривається саме в цьому культурологічному контексті епохи. Так сьогодні зовсім інакше, з погляду сучасності сприймаємо шедеври української класичної літератури і замислюємося над вічними проблемами, які порушували письменники у своїх творах. Отже, культурологічний концепт забезпечує пізнання справжньої глибини твору і є необхідною умовою повноцінної шкільної літературної освіти формування літературної компетентності старшокласників.

ЛІТЕРАТУРА (REFERENCES TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

1. Ключек Г.Д. Королева мистецтв – на задвірках освіти / Г.Д. Ключек // Дзеркало тижня. – 2007. – № 44 (673). – С. 14.
Klochek H.D. Queen of arts – on the background of education / H.D. Klochek // The mirror of the week. – 2007. № 44 (673). – P. 14.
2. Петров І.Л. Культурологічні засади поняття «концепт» / І.Л. Петров // Культура народів Причорномор'я. – 2006. – № 82. – Т. 2. – С. 73-75.
Petrov I.L. Cultural notion "concept" / I.L. Petrov // Culture of peoples. – 2006. № 82. – P. 2. – P. 73-75.
3. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика: Напрями та проблеми: підручник / О.О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2008. – 712 с.
Selivanova O.O. Modern Linguistics: trends and problems: [text-book] / O.O. Selivanova. – Poltava: Environment – K, 2008. – 712 p.
4. Степанов Ю.С. Константы: Словарь русской культуры: Изд. 2-е, испр. и доп. / С.Ю. Степанов. – М. : Академический Проект, 2001. – 990 с.
Stepanov Yu.S. Constants: Dictionary of Russian Culture: Ed. 2nd / S. Yu. Stepanov. – M.: Academic Project, 2001. – 990 p.
5. Теоретико-методичні засади вивчення літературних курсів за вибором у профільній школі / кол.авт. ; Яценко Т.О., Шевченко З.О., Бійчук Г.Л. та ін. – К. : Педагогічна думка, 2012. – 200 с.
Theoretical and methodical foundations of studying literary elective courses in specialized school / num. of authors: Yazenko T.O., Shevchenko Z.O., Biychuk H.L. and others. – K.: Pedagogical Thought, 2012. 200 p.
6. Шевченко З.О. Загальнокультурний контекст вивчення української літератури у 8-9 класах на факультативних заняттях / З.О. Шевченко // Українська мова і література в школі. – 2013. – № 4. – С. 20-23.

Shevchenko Z.O. *General cultural context of studying Ukrainian literature in the 8-9th forms in elective courses / Z.O. Shevchenko // Ukrainian language and literature at school. – 2013. – № 4. – P. 20-23.*

7. Шевченко З.О. Література як складова художньої культури / З.О. Шевченко // Художня література в контексті світової культури. – 2012. – С. 16-29.

Shevchenko Z.O. Literature as a part of the artistic culture / Z.O. Shevchenko // Artistic culture in the context of world culture. – 2012. – P. 16-29.

Pustokhina V.I. Culturological concept as an integral component of studying Ukrainian literature by upper-form pupils

Abstract. The article deals with the questions of existence culturological concepts, the formation of cultural competence of senior pupils during the studying of Ukrainian Literature, the problem of teaching literature is based on the value of pupils and determine their literary development, where concepts have a great value, which can be the connection between culturally developed pupil and literature. It is considered the notion of cultural concept, which provides a real depth of knowledge of work/composition and it is a prerequisite for pupils' literary education and literary competence.

Keywords: *concept, cultural concept, literature, literary education, art culture, culture*

Пустохина В.И.

Культурологический концепт как необходимая составляющая изучения украинской литературы старшеклассниками

Аннотация. В статье рассматривается вопрос о существовании культурологического концепта, формирование культурологической компетентности старшеклассников во время изучения украинской литературы, проблема преподавания литературы с учетом специфики ценностной картины мира учащихся и определение их литературного развития, где большое значение имеет культурологический концепт, который может быть своеобразной связью между изучением литературы и всесторонним развитием личности школьника. Подается толкование понятия "культурологический концепт", который обеспечивает познание истинной глубины произведения и есть необходимым условием литературного образования учащихся, их литературной компетентности.

Ключевые слова: *концепт, культурология, культурологический концепт, литература, литературное образование, художественная культура, искусство, культура*